

Πάρις Γουναρίδης

Εἰς πράγματος μνήμην τε καὶ ὀχύρωσιν

Εμπόριο και φόρος οίνου και άλλων προϊόντων
στην Κωνσταντινούπολη την εποχή του Ιωάννη ζ΄ Καντακουζηνού

Ως βυζαντινολόγος, σε ένα συμπόσιο για τον *μονεμβάσιον οἶνον* θα όφειλα να αναφερθώ στο χρυσόβουλλο που επιτρέπει στους Μονεμβασιώτες να διακομίζωσιν *άνενοχλήτως διὰ καραβίων τὰς πραγματείας των*, μεταξύ των οποίων ήταν και το κρασί¹. Ωστόσο, όταν μου ζητήθηκε από τους συναδέλφους της οργανωτικής επιτροπής, τους οποίους ευχαριστώ για την πρόσκληση, ο τίτλος της ανακοίνωσης, έδωσα ένα αμήχανο παράθεμα από χρυσόβουλλο προνομίων στους Ναρβωνησίους υπογεγραμμένο από τον Ιωάννη Ε΄. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι, με αφορμή τη φορολογική πολιτική στο κρασί την εποχή που ο οἶνος της Μονεμβασίας έχανε το δικαίωμα της ονομασίας προέλευσης για να γίνει ένα προϊόν μεγάλου εμπορίου, να διερευνηθούν οι αρχές που ρύθμιζαν την βυζαντινή αντίληψη για το εμπόριο.

Το 1349, την εποχή που το κρασί της Μονεμβασίας και η «malvasia» έπαιζαν ήδη σημαντικό ρόλο στο μεσογειακό οινεμπόριο, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Καντακουζηνός εφάρμοσε νέα φορολογία στο σιτάρι και το κρασί, που, όπως αναφέρει ο ίδιος στα απομνημονεύματά του, έδωσε σε λίγο χρόνο τη δυνατότητα να κατασκευασθεί σημαντικός στόλος με τον οποίο οι Βυζαντινοί και πολλά *έκ τής έμπορίας ώφελοῦντο, θαλάσσης ἤδη ἄρχοντες γεγεννημένοι*². Ο

1. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 4. Teil. *Regesten von 1282-1341*, Μόναχο - Βερολίνο 1966, αρ. 3029. Για το έγγραφο αυτό, τη χρονολόγηση και την αυθεντικότητά του: Χ. Καλλιγιά, *Η βυζαντινή Μονεμβασία και οι πηγές της ιστορίας της*, Αθήνα 2003, 159 κ.ε.

2. Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ίστοριων βιβλία δ΄* (Schopen) [στο εξής: Καντακουζηνός], τόμ. 3, 81.8-9. Πβ. και Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ίστορία* (Niebuhr) [στο εξής: Γρηγοράς], τόμ. 2, 869. Ο Καντακουζηνός χρησιμοποιεί την έκφραση *θαλάσσης ἄρχοντες*, προκειμένου να μιλήσει για την πολεμική κυριαρχία των Γενουατών, όταν έκαναν επιθέσεις: Καντακουζηνός, τόμ. 3, 70.22.

Καντακουζηνός αναφέρει πως η κατασκευή του στόλου πραγματοποιήθηκε επειδή επέβαλε φόρους μη πρότερον νενομισμένους³. Ωστόσο ο Νικηφόρος Γρηγοράς βεβαιώνει ότι υπήρξαν μεν κάποιοι νέοι φόροι, επιμένει όμως πως οί τε συνήθεις φόροι πρὸς αὔξην ἀνήγοντο⁴. Με άλλα λόγια ο Ιωάννης ζ' δεν έκανε τίποτα περισσότερο από κάθε επικεφαλής της εξουσίας: αύξησε τους φόρους. Τα φορολογικά μέτρα του Καντακουζηνού ήταν τα ακόλουθα: 1) Κάθε πλοίο που μετέφερε σιτάρι στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης ἐξ ἀλλοδαπῆς ὀφείλε ὑπὲρ μεδύμνου ἡμισυ χρυσίου. Ανάλογοι δασμοί επιβλήθηκαν και σε άλλα προϊόντα⁵. 2) Επιβλήθηκε φόρος στην παραγωγή κρασιού, ένα νόμισμα ανά 50 χοές, όπως ονομάζει κάποια άδηλα μέτρα οίνου (τοὺς δὲ περὶ γεωργίαν ἡσχολημένους οἶνον ὑπὲρ πεντήκοντα χοῶν χρυσίον ἐν τελείν)⁶. 3) Οι έμποροι των αγροτικών προϊόντων και, φυσικά, του οίνου ὀφείλαν στο δημόσιο ταμείο διπλάσιο ποσό από αυτό που πλήρωναν οι παραγωγοί⁷. 4) Μετέτρεψε τις δεκάτες, που παραδοσιακά πλήρωναν οι έμποροι σε πεντηκοστύας⁸. Στα μέτρα αυτά, των οποίων η κατανόηση δεν είναι εύκολη εξ αιτίας της αρχαϊζουσας ορολογίας, θα επανέλθουμε.

Στο τρίτο βιβλίο της *Ρωμαϊκής Ιστορίας*, ο Νικηφόρος Γρηγοράς καταγράφει τις εντυπώσεις του Αγαθαγγέλου, φίλου και ομοϊδέατη του στη διαμάχη με τον Γρηγόριο Παλαμά⁹. Ο Αγαθάγγελος είχε επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη κρυφά από ένα μακρύ αναγκαστικό ταξίδι ή μάλλον από τη φυγή που προκλήθηκε από τους διωγμούς που εξαπολύθηκαν εναντίον όσων δεν συντάχθηκαν με τις απόψεις του Παλαμά για το θαβώριο φως και την δυνατότητα των ησυχαστών μοναχών να το αντικρίσουν¹⁰.

Μεταξύ άλλων, ο Αγαθάγγελος διηγήθηκε στον Γρηγορά και τις εντυπώσεις του από την Κύπρο¹¹. Εκεί είχε συναντήσει τον Γεώργιο Λαπίθη, οπαδό

3. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 80.18-20: *καὶ τότε ἐκ τῶν ἰδίων εἰσφέρειν Ῥωμαίους οὐ προθυμωμένους, καὶ τὰς δημοσίας προσόδους παντάπασιν ἐκλείπειν*, φόρους ἔταττε μὴ πρότερον νενομισμένους.

4. Γρηγοράς, τόμ. 2, 870.

5. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 80.21. Πβ. και γύρω στα 1342, J. Chrysostomides, *Venetian commercial privileges under the Palaeologi*, *Studi Veneziani* 12 (1970), 267-356, ειδ. 298-9 και 320-2.

6. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 80.24.

7. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 81, 1.

8. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 81.3-5: *νόμου δὲ ὄντος ἀρχαίου δεκάτας τοὺς ἐμπορευομένους ἀπαντα τελείν τῷ δημοσίῳ, πεντηκοστύας ἔταξεν αὐτός*.

9. Ίσως ο Αγαθάγγελος να είναι φανταστικό πρόσωπο, που ο ιστορικός χρησιμοποιεί για τις ανάγκες της διήγησης.

10. Πβ. Γρηγοράς, τόμ. 3, 6 κ.ε.

11. Γρηγοράς, τόμ. 3, 27.

και αυτόν του Νικηφόρου Γρηγορά. Ο Αγαθάγγελος εγκωμιάζει τον Λαπίθη, επειδή ζούσε σε μιαν ουτοπική κοινωνία, όπως εμφανίζεται στη διήγηση του το βασίλειο των Lusignan, και αφηγείται όσα είδε κατά τη διάρκεια μιας ξενάγησης στην αγορά και όσα έμαθε για τις αρχές λειτουργίας της¹². Πράγματι, ο Γεώργιος Λαπίθης οδήγησε τον Αγαθάγγελο σε μιαν αγορά, όπου τα νομίσματα έμεναν σταθερά, όπου τα μέτρα και τα σταθμά ήταν ενιαία, όπου τα εμπορεύματα ανταλλάσσονταν σύμφωνα με νόμους που ίσχυαν από παλιά και εξασφάλιζαν την εὐταξία, έτσι ώστε ούτε οι πωλητές να αυθαιρετούν ούτε οι πλούσιοι να κερδοσκοπούν¹³. Στην αγορά αυτή, τονίζει ο Αγαθάγγελος, κανείς δεν είχε στις συναλλαγές του ιδιαίτερα προνόμια, όλοι ήταν ίσοι ενώπιον του νόμου¹⁴. Ως αρχή η ισότητα ενώπιον του νόμου, λέει ο Λαπίθης, μεταφέρει ο Αγαθάγγελος και καταγράφει ο Γρηγοράς, συνίστησι και συνέχει πολιτείας καὶ πόλεις καὶ ἡπείρους καὶ νήσους καὶ ἰδιὰ καὶ δημοσίᾳ, ενώ ανατροπή της ισονομίας ὀξείαις συνανατρέπει ῥοπαῖς τὰ τε κοινὰ καὶ καθ' ἕκαστα τῶν πραγμάτων και η διάλυση των πάντων είναι άμεση¹⁵. Ο Λαπίθης αναφέρεται στην πρακτική της πολιτικής εξουσίας, σύμφωνα με την οποία όταν ο κάτοχός της είναι δίκαιος και δικαιοσύνας ὡς τὸ εἶκός ἀγαπῶν, ὑψοῖ μᾶλλον ἔθνη, ενώ αντίθετα ὅσοι ἐπηγγείλαντο κατὰ τοὺς τῆς εὐσεβείας θεσμούς καὶ νόμους, ἔργοις δ' αὐτοῖς καταψευδομένους τῶν ἐπαγγελιῶν καὶ ἀποσεισμένους πάντα δικαιοσύνης κανόνα καὶ στάθμην¹⁶. Ο Λαπίθης τονίζει πως αυτή η παρανομία έχει ήδη συμβεί στην Κωνσταντινούπολη¹⁷.

Εἶναι σαφές ότι ο Νικηφόρος Γρηγοράς θέτει στο στόμα του κυπρίου φίλου του την κριτική που θα έκανε ο ίδιος στο καθεστώς που κυριαρχούσε στην Κωνσταντινούπολη, καθεστώς που είχε εγκαθιδρυθεί από τον μαικήνα του, τον πλουτοδότην καὶ κοινὸν τροφέα, Ιωάννη Καντακουζηνό¹⁸. Πράγματι, ο μέγας δομέστικος Ιωάννης είχε συγκεντρώσει γύρω του και προωθούσε σχε-

12. Γρηγοράς, τόμ. 3, 34 κ.ε.

13. Γρηγοράς, τόμ. 3, 34.11-14: οὐχ ὡς τῶν πιπρασκόντων ἕκαστος βούλοιτ' ἄν, ἀλλ' ὡς τὰ τῆς πολιτείας ἀρχαῖα κελεύουσι δόγματα, οὐδ' ὡς τῆς τῶν εὐτυχεστέρων πλεονεξίας τὸ λῆχρον παρακερδαίνειν ἐθέλει.

14. Γρηγοράς, τόμ. 3, 34. 15-21: οὐδ' ὁ πλοῦτῃ προύχων, οὐδ' ὃ καθ' ἡλικίαν προβεηκέναι ζυνέβη... ἀλλ' οὖν ὅποσα τῶν τοῦ σώματος μελῶν κατὰ τὸ τοῦ ἀμαρτηθέντος ἀνάλογον οἱ νόμοι τῆς πολιτείας κελεύουσιν, ὅστις αὐτοὺς καπηλεύειν ὅπως οὖν τολμῶη.

15. Γρηγοράς, τόμ. 3, 35.4-5

16. Γρηγοράς, τόμ. 3, 35.13-19.

17. Γρηγοράς, τόμ. 3, 36.6-10: οἶα δὲ καὶ τὴν Βυζαντίων γενέσθαι ξυμπέπτωκε πολιτείαν· μισήσασα γὰρ ἀλήθειαν ἐκείνη καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς δικαιοσύνην, οἰκειωσαμένη δ' ἀδικίαν καὶ ψεῦδος, ὅλαις παλάμαις τὰς ἑαυτῆς πρὸς ἀσέβειαν ἀνεπέτασε πύλας.

18. Γρηγοράς, τόμ. 2, 586.9-10.

δόν όλους όσους συμμετείχαν την εποχή αυτή στην πολιτική ή εκκλησιαστική σκηνή. Στον κύκλο του ανήκαν τόσο ο Γρηγόριος Παλαμάς και ο Βαρλαάμ από την Καλαβρία, που προκάλεσε την ησυχαστική έριδα, όσο και ο εκφραστής της έως τότε ορθοδοξίας Νικηφόρος Γρηγοράς. Στον ίδιο κύκλο ανήκαν και εκείνοι που επρόκειτο να γίνουν πολιτικοί αντίπαλοί του κατά τον εμφύλιο πόλεμο: ο Αλέξιος Απόκαυκος, που είχε αναδειχθεί μέγας δούξ με παρέμβασή του, και ο Ιωάννης Καλέκας, που από την επισκοπή της Άπρω ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο¹⁹.

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς εκκινεί από δύο αρχές για να ασκήσει κριτική στον πρώην μαικήνα του, τον Ιωάννη Καντακουζηνό. Πρώτη αρχή είναι πως η κριτική δεν πρέπει να είναι αμετάκλητη και ανάλγητη²⁰. Σύμφωνα με την δεύτερη, που χρησιμοποιεί αναφερόμενος στον Καντακουζηνού, ο ηγέτης κρίνεται από τις προθέσεις του (*ἐκ τῆς βουλῆς καὶ προαιρέσεως*) και όχι από το αποτέλεσμα των πράξεών του²¹. Έτσι, αφηγούμενος την περίοδο του εμφυλίου πολέμου, ο Γρηγοράς συγκρίνει τους δύο αντιπάλους: τον μέγα δούκα Αλέξιο Απόκαυκο, τον οποίο χαρακτηρίζει ως προσωποποίηση της μοχθηρίας και άδικίας, και τον Ιωάννη Καντακουζηνό, η πραότητα και δικαιοσύνη του οποίου ήταν γνωστές σε όλους²². Η κριτική του αναφέρεται αμέσως στην θέση του Καντακουζηνού υπέρ των απόψεων του Γρηγορίου Παλαμά (κράτιστος ἂν βασιλέων ἔγινετο, καὶ ἅμα τὰ Ῥωμαίων πράγματα μεγίστην ἂν δι' αὐτοῦ τὴν ἐπίδοσιν ἀνελάμβανε. νῦν δὲ διὰ κακίαν ἄλλων αἵτιος ὁ πραότατος τῆς τῶν ὄλων ἔδοξεν εἶναι φθορᾶς)²³. Όταν, όμως, διηγείται τις εξελίξεις που οδήγησαν σε αυτό που ο ίδιος αναφέρει ως αύξηση των φόρων τοποθετείται κριτικά ως προς τη γενικότερη πολιτική του αυτοκράτορα.

Μετά από επταετή εμφύλιο πόλεμο, το Μάιο του 1347, ο Ιωάννης Καντακουζηνός, κύριος της Κωνσταντινούπολης, αντιμετώπισε παντάπασι κεκενω-

19. Πβ. Π. Γουναρίδης, Ανάμεσα στον απολαυστικό και τον θεωρητικό βίο: Το δίλημμα μιας κοινωνικής ομάδας, στο *Το Βυζάντιο ώριμο για αλλαγές, Επιλογές, ευαισθησίες και τρόποι έκφρασης από τον ενδέκατο στον δέκατο πέμπτο αιώνα*, Αθήνα 2004, 177-85.

20. Γρηγοράς, τόμ. 2, 587.18-21: οὐκ ἀθάνατον κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων τὸ τῆς γνώμης διατηρεῖν ὀργιζόμενον· ἀλλ' ἀναλογιζομένους τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως θνητὸν θνητὴν ποιεῖσθαι καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐπιτίμησιν.

21. Γρηγοράς, τόμ. 2, 589.21.

22. Γρηγοράς, τόμ. 2, 590.3-7: μὴ μόνον Ῥωμαίους καὶ Ἑλλήσιν, ἀλλὰ καὶ ὅσοις ἔθνεσι πολυειδέσι καὶ βαρβάροις εἶναι συμβέβηκε, μετὰ ποίας πραότητος καὶ δικαιοσύνης ταῖς ἀρχαῖς ἐχρήσατο τῶν πραγμάτων ὁ Καντακουζηνός· μετὰ ποίας δ' αὖ τῆς μοχθηρίας καὶ ἀδικίας ὁ Ἀπόκαυκος.

23. Γρηγοράς, τόμ. 2, 590.17-20.

μένα τὰ βασιλέων ταμειᾶ²⁴. Ο Γρηγοράς αναφέρει ὅτι πρώτη αἰτία τῆς κακοδαιμονίας ἦταν οἱ ἐμφυλίες στάσεις καὶ ἡ σύγχυσις, που προκάλεσαν τὴν ἀνατροπὴ τῶν δημοσίων εἰσοδημάτων ὡς δευτέρη αἰτία θεωρεῖ τὸ φιλάργυρόν τε καὶ χρυσομανὲς τῶν ἀντιπάλων τοῦ Καντακουζηνοῦ, τῆς αυτοκράτειρας Ἀννῆς τῆς Σαβοΐας καὶ τοῦ Ἀλεξίου Αποκαύκου, που χρησιμοποίησαν τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ ὡς πρόφασιν πρὸς τὸ πλουτεῖν κακοτρόπως, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ξεπουλήσουν τὰ τοῖς βασιλικοῖς ταμείοις ἐντεθησαυρισμένα πολυτελῆ κειμήλια²⁵. Τόσο ο Γρηγοράς ὅσο καὶ ο Καντακουζηνὸς ἐξηγοῦν τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ νέος αυτοκράτορας δὲν ζήτησε ευθύνες ἀπὸ τοὺς καταστροφεῖς τῆς οἰκονομίας. Ωστόσο, ο Γρηγοράς καταλήγει τονίζοντας πὺς ὅλοι μποροῦν νὰ κάνουν τὸν συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὰ αἰτία καὶ τὰ ἀποτελέσματα, δηλαδὴ νὰ κατανοήσουν τὴν καταστροφικὴ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ Καντακουζηνοῦ²⁶.

Ἡ φορολογία, που ἀναφέραμε καὶ που συμπεριλάμβανε τὴν οἰνοπαραγωγὴ καὶ τὸ ἐμπόριο τοῦ οἴνου, ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα ἐνὸς πολεμικοῦ ἐπείσοδου στὶς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου με τοὺς Γενουάτες, ὁ λεγόμενος πόλεμος τοῦ Γαλατᾶ²⁷. Σύμφωνα με τὸν Καντακουζηνό, ὁρῶν δὲ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν δεινῶς ὑπὸ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου διεφθαρμένην καὶ καταφρονουμένην ὑπὸ τῶν περιοίκων, ἀμύνεσθαι δὲ ἀδυνάτως ἔχων διὰ σπάνην τῶν χρημάτων²⁸, συγκάλεσε συνέλευση (κοινὴν ἐκκλησίαν) τῶν πολιτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως²⁹, προσπαθώντας νὰ τοὺς πείσει (πέθινει παραινέσαντα μᾶλλον πρὸς τὴν πρᾶξιν ἐκόντι

24. Γρηγοράς, τόμ. 2, 790.5. Πβ. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 33.15-17: τὰ τε γὰρ κειμήλια ἀνάλωται πάντα τὰ βασιλικά, καὶ αἱ πρόσοδοι αἱ κοιναὶ ἐξέλιπον.

25. Γρηγοράς, τόμ. 2, 789.8-17: Αἰτίαι δ' ἦσαν τῆς τοιαύτης καταφορᾶς τε καὶ κακοδαιμονίας· πρώτη μὲν, ἡ τῶν ἐμφυλίων στάσεων φορὰ τε καὶ σύγχυσις· ἡ ῥάστη μὲν ἡ τῶν ὄντων ἦν χρηματικῶν εἰσόδων ἀνατροπὴ· ῥάστη δ' ἡ τῆς οὐκ οὔσης δαπάνης εὐρεσις καὶ ἐπίνοια· δευτέρα δὲ καὶ τελευταία, τὸ φιλάργυρόν τε καὶ χρυσομανὲς τῆς γνώμης τῆς τε βασιλίδος Ἀννῆς καὶ Ἀλεξίου τοῦ Ἀποκαύκου οἷς ἡ τοῦ στρατεύεσθαι χρεία κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ, πρόφασιν παρασχοῦσα πλουτεῖν κακοτρόπως, ὅλαις ἐξαντλεῖν ἐπινενόηται χερσὶ τὰ ἐκ πολλοῦ τοῖς βασιλικοῖς ταμείοις ἐντεθησαυρισμένα πολυτελῆ κειμήλια.

26. Γρηγοράς, τόμ. 2, 791. 9-13: ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ εὖ τε καὶ ὡς ἐτέρως τὰ τοιαῦτα τῷ Καντακουζηνῷ ἐψηφίσθαι τε καὶ πεπράχθαι κρίνειν παρίημι τοῖς τῇδε τῇ ἱστορίᾳ κατὰ τὸ εἶκός ἐντυγχάνουσι, καὶ συνάπτειν εὐφυνῶς δυναμένοις ταῖς ἀρχαῖς τῶν πραγμάτων τὰ τέλη, καὶ παρεξετάζειν.

27. Βλ. Δ. Α. Ζακυθηνός, Τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοῦ 1071 μέχρι τοῦ 1453, Αθήνα 1972, 179, Πβ. Μ. Ballard, *La Romanie génoise XII - début du XVe siècle*, Γένοβα 1978, 78 κ. ε.

28. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 33.10-13.

29. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 34.4-10: ...καὶ κοινὴν ἐκκλησίαν ἐκ πάσης ιδέας βίου συναθροίσας ἐκ τῶν Βυζαντίου πολιτῶν· οὔτε γὰρ ἔμπορος ὑπελείπετο, οὔτε στρατιώτης, ἀλλὰ καὶ χειροτέχναι παρήσαν, καὶ τοῦ δήμου οὐκ ὀλίγοι καὶ τῶν ἱερῶν φροντιστηρίων οἱ ἐξηγουμένοι καὶ τῶν ἐκκλησιῶν οἱ προστᾶται.

χωρεῖν) να συμβάλουν στην ευδαιμονία και κατά συνέπεια στο κύρος της αυτοκρατορίας³⁰. Ο ίδιος δεν ζήτησε να συνεισφέρουν όλοι οι πολίτες, ορισμένοι όμως από αυτούς και μάλιστα οἱ ἐν λόγῳ καὶ τῶν ἄλλων προϋχοντες³¹ το απαίτησαν. Προέβησαν, έτσι, ένα πρότυπο διμερούς κατανομῆς της κοινωνίας, στους στρατιώτες και τους εμπόρους, βιοτέχνες (τοὺς ἐμπορευομένους δὲ καὶ τοὺς ἄλλην τέχνην μετιόντας) και γεωργούς, που οφείλουν να τους τρέφουν για να μην βρεθούν όλοι υπόδουλοι καὶ βιαιοτέρους παρέχειν φόρους³². Με άλλα λόγια, για τον αυτοκράτορα και τον κύκλο του, η κοινωνία διακρίνεται σε δύο τάξεις, τους αξιωματούχους τῆς πολιτείας και τον κοινό λαό, φρασεολογία που μνημονεύεται και σε πρόσταγμα του³³. Μέλημα των ανθρώπων που υπηρετούσαν το κράτος ήταν η αποκατάσταση του κύρους της αυτοκρατορίας, ενώ ο λαός είχε την υποχρέωση να χρηματοδοτεί αυτήν την προσπάθεια.

Γεγονός είναι ότι ο λαός της Κωνσταντινούπολης και κυρίως οἱ ἐκ τῶν ἐν ἐργαστηρίοις ἐμπορευομένων ἀργυραμοιβῶν, μάλλον οἱ ἔμποροι της αγοράς, έδειχναν απρόθυμοι να συμμετάσχουν στην επιχείρηση ανόρθωσης του γοήτρου της αυτοκρατορίας³⁴. Κάποιοι, μάλιστα, κατηγορούσαν τον αυτοκράτορα πως προφασιζόταν πολέμους καὶ παρασκευὰς καὶ ἄλλας ἐξαπάτας για να συγκεντρώσει χρήματα³⁵. Θεωρώντας πως ήταν άδικο και κακό τῆς τῶν ἄλλων ἀπάντων σωτηρίας καταμελεῖν, ο Ιωάννης έσπευσε να τιμωρήσει όσους τοιαῦτα ἐνάγοντας τὸν δῆμον³⁶, εξαίρεσε όμως τους συνεργάτες της αυτοκράτειρας Ἄννας, για να μην τον κατηγορήσουν πως ήθελε να εκδικηθεί³⁷. Στα απομνημονεύματά του ο Καντακουζηνός επιτίθεται με σκληρά λόγια κατά των ανθρώπων της αγοράς, που με κακόβουλη διάθεση και με κάθε τρόπο προσπαθούσαν να τον εμποδίσουν να εφαρμόσει την πολιτική του³⁸. Όπως και

30. Καντακουζηνός τόμ. 3, 34.11-13: τὴν μὲν ἀρχαίαν τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ευδαιμονίαν ὡς θαυμαστήν τις ἦν καὶ τῶν περὶ αὐτὴν οἰκούντων βαρβάρων.

31. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 39. 1-2.

32. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 39.17-18 και 40.3.

33. Dölger, *Regesten* (ό.π., σημ. 1), 5. Teil: *Regesten von 1341-1453*, (P. Wirth) Μόναχο - Βερολίνο 1965, αρ. 2917.

34. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 40.22-23.

35. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 41.13-14.

36. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 41-42.

37. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 42.1-4: ἵνα δὲ μὴ δοκοίη μὴ τῆς κοινῆς ὠφελείας ἔνεκα, ἀλλὰ τοῦ προσκεῖσθαι Ἄνῃ τῇ βασιλίδι τοὺς ἄνδρας πρότερον ἀμυνόμενος κολάζειν εὐπροσώπου προφάσεως εὐπορήσας, αὐτοὺς τε ἡφίει ἀτιμωρήτους.

38. Ο Καντακουζηνός, τόμ. 3, 40-41, παρουσιάζει τους ανθρώπους της αγοράς ως οπαδούς της αυτοκράτειρας Ἄννης: δυσμεναίνοντες καὶ μνησικακοῦντες καὶ πάντα τρόπον ἐπιχειροῦντες αὐτὸν κωλύειν καὶ μηδὲν ἔξω τῷ κοινῷ λυσιτελεῖς ποιεῖν.

να ἔχει, ο Καντακουζηνός εἶχε θέσει ως ἄμεση προτεραιότητα την ανασυγκρότηση ενός βυζαντινοῦ στόλου³⁹, δημιουργώντας ἕναν χειροπιαστό ἀντίπαλο, τους Γενουάτες⁴⁰.

Απέναντι ἀπὸ την Κωνσταντινούπολη ἦταν ο Γαλατάς, το προάστιο που ο Μιχαὴλ Ἡ΄ Παλαιολόγος εἶχε παραχωρήσει στους συμμάχους του Γενουάτες το 1279. Σύμφωνα με τον Γρηγορά, ὀλίγα τινὰ καὶ φαῦλα περὶ τὸν τόπον οἰκήματα διαμορφώθηκαν λάθρᾳ καὶ δολίως σε ἐμπορικό κέντρο, που ἀπὸ τα τελωνειακά τέλη εἶχε ἐτήσιες σχεδὸν ἐπταπλάσιες προσόδους ἀπὸ ὅτι η Κωνσταντινούπολη. Εξάλλου, οἱ Γενουάτες ἐλέγχαν τον εφοδιασμό της Κωνσταντινούπολης καὶ διαμόρφωναν τις τιμές των ἀγαθῶν που διακινούνταν στη Βασιλεύουσα⁴¹.

Ἡ πολιτική του Ἰωάννη ζ΄ ἐμφανίζεται ως θέληση νὰ ἐπαιδρυθεῖ το πολεμικό ναυτικό⁴². Ο Νικηφόρος Γρηγοράς ἀποδίδει την πρόθεση του αυτοκράτορα νὰ κατασκευάσει πολεμικό στόλο στη θέληση του νὰ ἀντιμετωπίσει τις καθημερινές ἐπιδρομές των Τούρκων στη Θράκη⁴³. Ἡ κατασκευή του στόλου ἔκανε τους Γενουάτες νὰ φοβούνται πως τα ἐμπορικά τους συμφέροντα βρίσκονταν σε κίνδυνο⁴⁴ καὶ νὰ ἀνησυχούν γιὰ τὴ μείωση των εἰσοδημάτων τους ἀπὸ τα πλοία που θα ξεφόρτωναν τα ἐμπορεύματα τους στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης, ὅταν ο αυτοκράτορας μείωσε τα τέλη τοῦς ἐκ θαλάττης... φόρους, αὐξάνοντας ἔτσι την κίνηση καὶ τα ἔσοδα⁴⁵. Ἡ ἀπειλή ἦταν μὴ θαλατ-

39. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 42.11-13: ὥσπερ ὁ βασιλεὺς διενоеῖτο τότε, ναυτικὴν δύναμιν συνίστη καὶ τριήρεις ὥπλιζεν ἐπὶ τῆς θαλάττης τὴν ἀρχήν.

40. Ο Καντακουζηνός κάνει λόγο γιὰ μια συνομωσία που ἔκαναν κάποιο συγκλητικοί, ἀντίπαλοι του Καντακουζηνού. Αυτοὶ εἶχαν ἰδιαιτερές σχέσεις με τον Γαλατὰ, ὅπου ἤθελαν νὰ φυγαδεύσουν τον Ἰωάννη Ε΄ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ἐπιχειρήσουν κατὰ του Ἰωάννη ζ΄ ἐλπίζοντας στην σύμπραξη των Κωνσταντινοπολιτῶν. Ἡ συνομωσία ἐγίνε γνωστή καὶ οἱ ἐνοχοὶ ἔλαβαν μετὰ ἀπὸ λίγο ἄφεση ἀμαρτιῶν, Καντακουζηνός, τόμ. 3, 42.21-24: ἐπ' ἐλπίδι τοῦ πολλοὺς προσθήσασθαι τῶν Βυζαντινῶν. μνηνυθεὶς δὲ τῆς ἐπιβουλῆς τῷ βασιλεῖ, δίκας ἔδωσαν τῆς κακουργίας οἱ συσκευσάμενοι, εἰς δεσμωτήρια ἐμβληθέντες.

41. Γρηγοράς, τόμ. 2, 841-42.

42. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 69.5-7: καὶ ὀλκάδας καὶ ναῦς ἐτέρας φορητοῦς οὐκ ὀλίγας κτησάμενους, πολλὴν πρόνοιαν Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως ποιησαμένου περὶ τοῦτο.

43. Γρηγοράς, τόμ. 2, 842.13-15: βουλευθέντος τοῦ βασιλέως Καντακουζηνοῦ διὰ τὰς συχνὰς τῶν Περσικῶν δυνάμεων ἐφόδους καὶ τῆς Ἀσίας ἐς Θράκην νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν διαβάσεις.

44. Γρηγοράς, τόμ. 2, 841.4-6: Δεδίόσι δ' αὖξῃσιν ἴσως τοῦ τῶν Βυζαντινῶν ναυτικοῦ κἀντεῦθεν καὶ τῶν κατὰ σφᾶς ἀθροιζομένων ἐξ ἐμπορίας φόρων ὕφεισιν.

45. Γρηγοράς, τόμ. 2, 842.15-19: καὶ ἅμα τοῦς ἐκ θαλάττης οἰκονομικώτερον τρόπον κουφίσαντος φόρους βουλευμένους καταίρειν εἰς τὸν τῶν Βυζαντινῶν λιμένα, ὃ μάλιστα τοῖς Λατίνοις ἦν αἰεὶ βοηθοῦν καὶ κραταιότερον αὐτοῖς τὸ δύνασθαι διηνεκῶς ἐργαζόμενον. Εἶναι σαφές πως πρόκειται γιὰ μείωση των τελῶν στους Λατίνους ἐμπόρους.

τοκρατησάντων Ῥωμαίων ὑπορβύεισα ἡ αὐτῶν (των Γενουατῶν) δύναμις μετὰ τῆς τοῦ κέρδους εὐπορίας αὐξήσῃ τάχιστα Ῥωμαίους⁴⁶.

Πρόσχημα για τη σύγκρουση ήταν η απαίτηση των Γενουατῶν να τους παραχωρηθεί τόπος (χωρίον) για να επεκτείνουν το φρούριο του Γαλατά, πράγμα που ο βυζαντινός αυτοκράτορας αρνήθηκε⁴⁷. Ἐτσι ἀρχισαν τις εχθροπραξίες⁴⁸. Τον Αὐγούστο του 1348, οι Γενουάτες για αρκετές ημέρες παρέπλεαν την βυζαντινή ακτή, καίγοντας τα φορτηγά πλοία που ήταν αγκυροβολημένα εκεί όπως επίσης και μερικά πολεμικά που βρίσκονταν ακόμα στα σκαριά.

Σύμφωνα με τον Γρηγορά, οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης ὄπλα πάντα πρὸς ἀγορὰν ἐξεφέροντο καὶ ἵπποι πάντες, τέκτονές τε αὐ καὶ σκυτοτόμοι καὶ χαλκεῖς καὶ χαλκοτύποι πάντες ἐν ὅπλοις ἦσαν... ἀλλὰ καὶ δοῦλοι πρὸς τῶν δεσποτῶν ὠπλίζοντο τε καὶ τὴν δεξιὰν εἰς τόξων καὶ βελῶν ἐρρύθμιζοντο χρεῖαν, τῆς ἀπροσδοκίτου περιστάσεως πάντας εἰς μίαν συνελαυνούσης προθυμίαν⁴⁹. Ἐτσι, συσπειρώθηκαν στην ἀμυνα της πόλης ἀναστάντες μιᾷ φωνῇ πάντες ἀπέιπαντο μὲν τὴν τῶν Λατίνων εἰρήνην, κατέγνωσαν δ' ἑαυτοὺς τῆς πρὶν ἀμελείας, ἐπαγγελίας τε ἔδωσαν, ἐθελοντὰς συνεισφέρειν εἰς ἐράνου φορὰν τὰ προσόντα, καὶ παῖδας αὐτοὺς εἰ δέοι χρημάτων ἀλλάττεσθαι κοινῇ ὠφελείας ἔνεκα⁵⁰.

Σύμφωνα με τον Καντακουζηνό, ὅ,τι δεν εἶχε κατορθώσει ο ἴδιος, ὅταν κάλεσε τους πολίτες να συνεισφέρουν για την ἀνόρθωση της αυτοκρατορίας, το ἐπέτυχε η ἐπίθεση των Γενουατῶν· οἱ περὶ ἐμπορίας ἡσυχολημένοι καὶ οἱ ἐν ἐργαστηρίοις διατρίβοντες ἐσπευσαν στον αυτοκράτορα καὶ ζήτησαν να ληφθοῦν μέτρα για την προστασία των περιουσιῶν τους, τονίζοντας πως ἦταν πρόθυμοι χρήματα παρέχειν πρὸς τὸν πόλεμον, καθένας ἀνάλογα με τις δυνατότητές του⁵¹. Ο Καντακουζηνός υπενθύμισε πως ἦταν υπαίτιοι των συμφορῶν τους, ἐπειδὴ δεν εἶχαν καταβάλει τον προηγούμενο χρόνο στο κοινὸ ταμεῖο πόρους για να κατασκευαστοῦν πλοία, ὁπότε οἱ Λατίνοι δεν θα τολμούσαν να τους ἐπιτεθοῦν, καὶ διόρισε τον Κωνσταντῖνο Ταρχανειώτη να συλλέξει τις εἰσφορές τους⁵².

Επειδὴ ὁμως δεν υπήρχαν χρήματα, ἐπιβλήθηκε φορολογία. Στάλθηκαν, μάλιστα, ἀργυρολογήσαντες στις πόλεις καὶ τὴν ὑπαιθρο της Θράκης για να

46. Γρηγοράς, τόμ. 2, 842.20-22.

47. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 68.

48. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 70.

49. Γρηγοράς, τόμ. 2, 850-851.1-6.

50. Γρηγοράς, τόμ. 2, 855.21-24.

51. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 71.14-20.

52. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 72.

συγκεντρώσουν φόρους⁵³. Ἐτσι, με υποχρεωτικές και εθελοντικές εισφορές άρχισε να ναυπηγείται ένας νέος βυζαντινός στόλος. Ὅπως, μάλιστα, γράφει ο Γρηγοράς, *τριήρεις συνεσκευάσθησαν ἤδη τῷ βασιλεῖ, μεγάλαι μὲν ἑννέα, μονήρεις δὲ καὶ διήρεις πλείους, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἐν Βυζαντίῳ πλουσίων φιλοτιμότερον εἰς τοῦργον διατεθέντες λέμβους στρατιώτιδας καὶ ἀκάτια συνεσκευάσαντό τε καὶ ἐξώπλισαν ἐξ οἰκείας δαπάνης*⁵⁴.

Ὅμως, τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν ὅπως προσδοκούσαν οι Βυζαντινοί. Στις 6 Μαρτίου του 1349, ο βυζαντινός στόλος καταστράφηκε απροσδόκητα, πριν καν συμπλακεί με τους Γενουάτες, καθὼς καπετάνιοι και πληρώματα, με ελάχιστη γνώση περί τα ναυτικά, πανικοβλήθηκαν ὅταν ξέσπασε μεγάλη θύελλα. Τα βυζαντινά πλοία έπεσαν στα χέρια των αντιπάλων⁵⁵.

Οι Γενουάτες, πάντως, με εντολή της μητρόπολης ζήτησαν να συναφθεί ειρήνη⁵⁶. Σύμφωνα με τον Καντακουζηνό, οι Γενουάτες *εὐφήμουν βασιλέα, καὶ χρυσίῳ πολλῷ τὴν βασιλικὴν περιέρραινον σημαίαν*⁵⁷. Ο Γρηγοράς αναφέρει ὅτι οι Γενουάτες έπρεπε να επανορθώσουν τις ζημιές και ταυτόχρονα να καταβάλουν πάνω από 100.000 υπέρπυρα ως εγγύηση για να ισχύσει και πάλι το καθεστὼς τῆς προτέρας εἰρήνης και έδωσαν ὅρκους ὅτι στο εξής θα αποφύγουν τους νεωτερισμούς⁵⁸.

Τελικά η καταστροφή του στόλου φαίνεται πως έφερε κέρδη στο αυτοκρατορικό ταμείο και οι άνθρωποι της αγοράς άρχισαν να διαμαρτύρονται πως ο επιτετραμμένος για την είσπραξη φόρων για την κατασκευή του στόλου, Κωνσταντίνος Ταρχανειώτης, συγκέντρωσε πολύ περισσότερα χρήματα, από ὅσα χρησιμοποιήθηκαν. Ἐτσι, ο αυτοκράτορας συγκάλεσε νέα συνέλευση και εκεί δόθηκε απάντηση στους ὕβριστὰς καὶ συκοφάντας προφάσεως λαβομένους καὶ λογοποιούντας ἄπιστα: τα συγκεντρωμένα ποσά ήταν λιγότερα από ὅσα λεγόταν και είχαν διατεθεί για την κατασκευή του στόλου⁵⁹. Στις συνθήκες

53. Γρηγοράς, τόμ. 2, 856. 7-11: ὁθεν χρημάτων οὐκ ὄντων εἰς τὴν δαπάνην, ἐπράττετο πρὸς Βυζαντινῶν, ἔνια μὲν παρ' ἐκόντων, τὰ δὲ πλείστα παρὰ σφόδρα ἀκόντων. ἐξεπέμποντο δὲ καὶ οἱ τὰς θρακικὰς ἀργυρολογήσοντες πόλεις καὶ χώρας τῆς κοινῆς καὶ ἀναγκαίας ταυτησὶ χρειᾷ εἵνεκα.

54. Γρηγοράς, τόμ. 2, 857.5-9.

55. Για τα γεγονότα, D. Nicol, *Οι τελευταῖοι αἰῶνες του Βυζαντίου, 1261-1453*, Αθήνα 2001, 353 κ.ε.

56. Dölger, *Regesten* (δ.π., σημ. 33), αρ. 2991.

57. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 79-80.

58. Γρηγοράς, τόμ. 2, 866. 12-16: ἀποδοῦναι δὲ καὶ ἦν ἐπήγαγον Βυζαντιοῖς ζημίαν ἐς τὸ ἀνεῖν δέες· καὶ ἅμα προσθέντας χρήματα τυχεῖν τῆς προτέρας εἰρήνης ὑπὲρ τὰς ρ' χιλιάδας· καὶ ὅρκους ἔπειτα δοῦναι φρικωδεστάτους ὑπὲρ τοῦ μηκέτι πρὸς τοὺς ὁμοίους ἀπενεχθῆναι νεωτερισμούς.

59. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 80. 7-8.

αυτές η κατασκευή και ο εξοπλισμός νέου στόλου δεν ήταν δυνατή αφού *ἐκ τῶν ιδίων εἰσφέρειν Ῥωμαίους οὐ προθυμουμένους, καὶ τὰς δημοσίας προσόδους παντάπασιν ἐκλελοιπίας, φόρους ἔταττε μὴ πρότερον νενομισμένους*⁶⁰. Ἔτσι, ο Ιωάννης Καντακουζηνός φόρους ἔταττε μὴ πρότερον νενομισμένους μεταξύ των οποίων ήταν και η φορολογία του κρασιού.

Ο Γρηγοράς αποδίδει, τουλάχιστον εν μέρει, την ευθύνη της καταστροφής στον οπαδό του Γρηγορίου Παλαμά, τον πατριάρχη Ισίδωρο, ο οποίος *ἐψεύδετο μὲν προφανῶς, οὐκ ἡσχύνετο δέ, λέγοντας στον αυτοκράτορα και τους άλλους ιθύνοντες της αυτοκρατορίας πως είχε την ασφαλή και βεβαία υπόσχεση από τον Θεό ότι το φρούριο του Γαλατά θα καταστραφεί, πράγμα που έκανε τον αυτοκράτορα, γράφει ο Γρηγοράς, να επιταχύνει την μάχη πρὶν τελέως τὴν τοῦ στόλου παρασκευὴν ἐξαρτύσαι*⁶¹. Είναι σαφές ότι για τον Γρηγορά ισχύει η κριτική που ήδη αναφέραμε⁶², δηλαδή υπεύθυνος δεν ήταν ο Ιωάννης Καντακουζηνός, αλλά μόνο η κακή επιλογή του να εμπιστευθεί τους οπαδούς του Γρηγορίου Παλαμά.

Ἔτσι, η αυτοκρατορική πολιτική, βασισμένη σε λάθος επιλογές, απέχει από το ιδανικό πρότυπο πολιτείας, όπου όλοι είναι ίσοι απέναντι στο νόμο, χωρίς προνόμια, το πρότυπο δηλαδή διακυβέρνησης που είχε περιγράψει ο Γεώργιος Λατίθης και κατέγραψε ο Γρηγοράς σε σχέση με την Κύπρο⁶³. Πρόκειται, προφανώς, για πρότυπο εμπνευσμένο από τις ιταλικές πολιτείες, που εξέφραζε τους ανθρώπους της αγοράς, αλλά ίσως και τον προβληματισμό των ανθρώπων που αποτελούσαν τον κύκλο του μεγάλου δομέστικου Ιωάννη Καντακουζηνού, όταν αυτοί αναζητούσαν τον καλύτερο τρόπο για να διοικηθεί η αυτοκρατορία. Η θαλασσοκρατορία των Βυζαντινών με το άνοιγμα του λιμανιού προς την διεθνή αγορά θα οδηγούσε στην ευδαιμονία, με την εύκολη και γρήγορη αύξηση των κερδών⁶⁴. Αυτό το πρότυπο μπορούσε να αποτελέσει κοινό στόχο των ανθρώπων της αγοράς και όσων επεδίωκαν να αποκαταστήσουν το κύρος της αυτοκρατορίας, δηλαδή των ανθρώπων του κύκλου του Ιωάννη Καντακουζηνού. Ήταν η πολιτική που εφάρμοσε ο Ιωάν-

60. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 80.18-20.

61. Γρηγοράς, τόμ. 2, 870. 18-24: *καὶ τούτοις διηνεκῶς ἐγκαλλωπιζόμενος ἐψεύδετο μὲν προφανῶς, οὐκ ἡσχύνετο δέ· ἀλλ' ἦν ὡσαύτως τῷ τε βασιλεῖ καὶ τοῖς ἄλλοις οἰονεῖ προφητείας τινὰς καὶ θεοπτείας ἄνωθεν ἀπαγγέλλων· μεθ' ὧν ἦν καὶ ἡ τοῦ πέραν Γαλατικοῦ φρουρίου καταστροφή, ἣν προδεδεῖχθαι διετείνετο τούτῳ πρὸς θεοῦ βεβαίως καὶ ἀσφαλῶς· ὡς θαρρήσαντα καὶ τὸν βασιλέα ἐπὶ τὴν μάχην ταχύναι, πρὶν τελέως τὴν τοῦ στόλου παρασκευὴν ἐξαρτύσαι.*

62. Βλ. πιο πάνω, 30.

63. Βλ. πιο πάνω, 28-9.

64. Γρηγοράς, τόμ. 2, 842.21.

νης ζ' Καντακουζηνός, ὅπως την περιγράφει ὁ Γρηγοράς⁶⁵, θέλοντας νὰ κατασκευάσει στόλο καὶ νὰ ἀναδείξει τὴν Κωνσταντινούπολιν μεγάλο κέντρο διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. Ὡστόσο, ἡ πολιτικὴ αὐτὴ θορύβησε τοὺς Γενουάτες, γιὰτὶ θὰ ἔχαναν τὸ μονοπώλιο, ἀντιμετώπισε τὴν δυσπιστίαν τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀγορᾶς καὶ καταβαραθρώθηκε ἀπὸ τὸν πόλεμον ποὺ ἀκολούθησε⁶⁶.

Πράγματι, ἡ πολιτικὴ τοῦ Καντακουζηνοῦ νὰ καταστήσει τοὺς Βυζαντινοὺς θαλάσσης ἄρχοντας⁶⁷ ἀντιμετωπίστηκε με καχυποψία ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἀγορᾶς. Ἴσως, οἱ βιοτέχνες καὶ οἱ ἔμποροι τῆς Κωνσταντινούπολης νὰ εὐχόνταν νὰ κυριαρχήσει τὸ πρότυπο τῆς ἀνοιχτῆς ἀγορᾶς καὶ νὰ ἐπιθυμοῦσαν τὴν θαλασσοκρατορίαν τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ θὰ τοὺς ἐνδυνάμωνε καὶ θὰ προκαλοῦσε τὴν εὐκόλῃ καὶ γρήγορῃ αὐξήσῃ τῶν κερδῶν τοὺς⁶⁸. Ὡστόσο, ὁ τρόπος τοῦ αυτοκράτορα καὶ ὁ τρόπος τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀγορᾶς ποὺ διέφεραν. Ὁ αυτοκράτορας θὰ ἠθέλε τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἀγορᾶς νὰ προσφέρουν τοὺς πόρους γιὰ τὴν χρηματοδότηση τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, με μόνον ρυθμιστὴν τὸν ἴδιον. Ὁ Καντακουζηνός συνεχίζει νὰ θεωρεῖ αὐτονόητον πὼς ἡ ἀριστοκρατία, ποὺ ἦταν, θεωρητικὰ, ἐπιφορτισμένη με τὰ στρατιωτικὰ καθήκοντα, ἔπρεπε νὰ συντηρεῖται ἀπὸ τὴ μέση τάξιν, ποὺ ἔχει εὐκόλον κέρδος, καὶ τοὺς ἀγρότες. Ἀντίθετα, οἱ περὶ ἐμπορίας ἡσχολημένοι καὶ οἱ ἐν ἐργαστηρίοις διατρίβοντες ἀπαιτοῦσαν τὸν ἔλεγχον τῶν εἰσοδημάτων ποὺ προορίζονταν γιὰ τὴν κοινὴ σωτηρίαν⁶⁹. Ἡ ἀπαίτησή τοὺς ἀποτελοῦσε τὸ πρότυπον καὶ τὸ ἰδανικόν τῆς ἀναδυόμενης ἀστικῆς τάξης. Ἡ δυσπιστία τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀγορᾶς ἐξελίχθηκε σὲ πολιτικὴ ἀντίθεση, ὅταν τὸ αυτοκρατορικὸ ταμεῖον βγήκε κερδισμένο ἀπὸ τὸν χαμένο πόλεμον. Ἐτσι, γιὰ τὴν χρηματοδότηση τοῦ στόλου, ὁ αυτοκράτορας ἐπανάλθε στὴ γνωστὴ, παραδοσιακὴ μέθοδον ποὺ ἐφάρμοζε τὸ βυζαντινὸ κράτος, τὴ φορολογία.

Ἀλλὰ ἂς ἐπανέλθουμε στὰ φορολογικὰ μέτρα ποὺ ἔλαβε ὁ Καντακουζηνός. Ἡ κατανόηση τοῦ κειμένου τοῦ Καντακουζηνοῦ δὲν εἶναι εὐκόλῃ· ἡ αρ-

65. Βλ. πιο πάνω, 33.

66. Βλ. πιο πάνω, 34-5.

67. Βλ. σημ. 2. (Καντακουζηνός, τόμ. 3, 81. Πβ. καὶ Γρηγοράς, τόμ. 2, 869).

68. Γρηγοράς, τόμ. 2, 842.21.

69. Ὁ Γρηγοράς ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι ὁ στόλος κτίστηκε με ἔσοδα ἀπὸ φορολογία, δὲν ἀναφέρει τίποτα γιὰ τὸν ἔλεγχον ποὺ ἐγίνε στὸν Κωνσταντῖνον Ταρχανειώτη κατ' ἀπαίτηση τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀγορᾶς, ἴσως γιὰτὶ αὐτὸ θὰ ἐμοιαζε με μέτρο ποὺ ἐφαρμόζεται ἀπὸ δίκαιους ἄρχοντες. Ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνός δὲν μνημονεύει οὔτε τὴν προσφοράν στρατιωτῶν ἐθελοντῶν ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀγορᾶς γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς πόλης, οὔτε γιὰ τὴ χρηματοδότηση κάποιων πλεούμενων ἀπὸ πλούσιους πολῖτες, γιὰτὶ αὐτὸ δὲν ταιριάζει με τὸ ρόλον ποὺ ἠθέλε νὰ ἔχει αὐτὴ ἡ τάξι.

χαϊζουσα ορολογία του δυσκολεύει την ερμηνεία των μέτρων που έλαβε. Ωστόσο, ας προσπαθήσουμε να τα σχολιάσουμε⁷⁰. Ορισμένοι από τους παλαιότερους και όλοι σχεδόν οι νεώτεροι ιστορικοί είδαν σ' αυτά μια προσπάθεια για ανταγωνισμό του εμπορίου των ιταλικών πόλεων με μείωση των τελών και των φόρων. Αντίθετα, ο Ζακυθινός βλέπει στα μέτρα του Ιωάννη ζ' αύξηση της φορολογίας, με εξαίρεση τη δασμολόγηση του οίνου, η οποία θεωρεί ότι μειώθηκε. Πάντως πρέπει να τονίσουμε ότι τα φορολογικά μέτρα πάρθηκαν μετά την καταστροφή του στόλου, όταν ο Ιωάννης αντιμετώπισε την άρνηση των ανθρώπων της αγοράς να βοηθήσουν στην κατασκευή ενός νέου. Επίσης, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι ο Γρηγοράς αναφέρει ότι οίτε συνήθεις φόροι πρὸς αὐξὴν ἀνήγοντο⁷¹.

Όλοι οι ιστορικοί, εκτός από τον Ζακυθινό, θεωρούν ότι η μετατροπή της δεκάτης σε πεντηκοστή, είναι μείωση του κομμερκίου, δηλαδή του δασμού εισαγωγής και εξαγωγής, από 10 σε 2%. Ωστόσο, οι πεντηκοστές, που υπήρξαν η φορολογική καινοτομία του Καντακουζηνού, δεδομένου ότι, καθώς λέει, μετέτρεψε νόμο αρχαίο, δεν ήταν δασμοί, όπως σωστά επισημαίνει ο Ζακυθινός, αλλά φόροι που πλήρωναν οι έμποροι. Έτσι, παίρνοντας υπ' όψιν τη διάθεση του Καντακουζηνού απέναντι στους ανθρώπους της αγοράς, είναι δυνατό η μετατροπή αυτή να κατανοηθεί ως επιβάρυνση των εμπορών. Συνεπώς, η υπόθεση του Ζακυθινού, πως επρόκειτο για αύξηση του φόρου του κύκλου εργασιών κατά 50%, είναι η πλέον πιθανή.

Στην απόφασή του να καταβάλλουν οι έμποροι διπλάσιους φόρους από τους παραγωγούς, ο Καντακουζηνός δίνει μια χροιά κοινωνικής δικαιοσύνης, οὐ μόνον ὡς εὐπωρότερους, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀμογητὶ ἐκ τῶν ἐτέρων πόνων αὐτοὶ πολλαπλασίω τὰ κέρδη φέρονται⁷². Όσον αφορά τη φορολογία του οίνου, πρέπει να ήταν ο βαρύτερος φόρος που επιβλήθηκε στους περί γεωργίαν ἡσχολημένους, δεδομένου ότι η οινοπαραγωγή ήταν η πλέον επικερδής από τις αγροτικές ασχολίες⁷³. Αλλά και η φορολόγηση της εμπορίας του οίνου πρέπει και αυτή

70. Το χωρίο του Καντακουζηνού έχει ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως: D. Zakythinos, *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIII au XVe s., L'Hellénisme contemporain* (Athènes, 1948) [ανατ. *Byzance. État, Société, Économie*, Λονδίνο 1973, αρ. XI, 94-6]· G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantin*, Παρίσι 1969, 550· N. Oikonomidès, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIII-XVe siècles)*, Παρίσι 1979, 45· ο ίδιος, *The Role of the Byzantine State in the Economy*, στο EHB, τόμ. 3, 1050-1.

71. Γρηγοράς, τόμ. 2, 870.

72. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 81.1

73. Για το πολλαπλάσιο, σε σχέση με το σιτάρι, εισόδημα του κρασιού, βλ. N. Oikonomidès, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, Αθήνα 1996, 125 σημ. 19. Πάντως, κατά τον Zakythinos, *Crise monétaire*, 94-6, πρόκειται για ελάφρυνση των υποχρεώσεων των αγροτών.

να ἦταν βαρύτερη, αφού το κρασί αποτελούσε ἓνα ἀπὸ τα βασικά προϊόντα τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου. Ὁ Καντακουζηνός πρέπει νὰ εἶδε στὴ φορολόγησή τοῦ κρασιοῦ μιὰ σημαντικὴ πηγὴ εἰσοδημάτων. Ἡ αὐξήση τοῦ φόρου στὸν οἶνο ἴσως συνάγεται, ἐμμέσως, καὶ ἀπὸ τὴ συμφωνία ποὺ ἐγένε, τὸ 1352, με τοὺς Γενουάτες. Οἱ ὅροι τῆς συμφωνίας αὐτῆς θίγουν σὲ δύο σημεία τὰ μέτρα ποὺ εἶχε πάρει ὁ Ἰωάννης ζ'.

α) Τὴν καταβολὴ τοῦ δασμοῦ γιὰ τὸ σιτάρι καὶ τὰ ἄλλα εἰσαγόμενα προϊόντα. Οἱ Γενουάτες ἀπαλλάχθηκαν ἀπὸ τὸν δασμὸ αὐτὸ κατὰ τὴν πώληση τοῦ σιταριοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη. Προφανῶς, γιὰ τοὺς ἄλλους δασμούς καὶ φόρους ποὺ πληρώναν οἱ βυζαντινοὶ ἔμποροι γιὰ τὴν πώληση τοῦ σιταριοῦ, καὶ τῶν ἄλλων προϊόντων ἴσχυε τὸ εἰδικὸ προνομιακὸ καθεστῶς.

β) Τὸ δασμὸ γιὰ τὴν πώληση τοῦ οἴνου. Στὸ ἐγγράφο τῆς συμφωνίας φέρεται ὡς *commercium*. Οἱ Γενουάτες, ποὺ πουλοῦσαν κρασί στὴν Κωνσταντινούπολη, ὀφείλαν νὰ καταβάλουν τοὺς ἰδίους δασμούς με τοὺς βυζαντινοὺς ἐμπόρους. Ὡστόσο, δὲν ἴσχυαν γιὰ τοὺς Γενουάτες οἱ δασμοὶ ποὺ εἶχε θέσει ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός γιὰ τὴν ἀγορὰ οἴνου ἀπὸ τοὺς παραγωγούς. Οἱ Γενουάτες μποροῦσαν νὰ ἀγοράσουν οἶνο ἀπὸ τοὺς παραγωγούς στὴν περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης εἴτε στὸ Γαλατὰ εἴτε στὰ ἴδια τὰ βυζαντινὰ χωριά με δασμούς ποὺ ὀρίζαν καὶ, προφανῶς, εἰσέπρατταν οἱ γενουατικὲς ἀρχές.

Αὐτοὶ οἱ δασμοί, ποὺ ἐν μέρει βάρυναν τοὺς παραγωγούς, πρέπει νὰ ἦταν χαμηλότεροι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἐφαρμόζονταν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ διοίκηση γιὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν οἴνου. Ἀν εἶναι ἔτσι, οἱ παραγωγοὶ τοῦ οἴνου θὰ προτιμοῦσαν νὰ πωλοῦν τὸ κρασί στους Γενουάτες. Οἱ τελευταῖοι, με τὸ σχετικὸ κέρδος, ἐγίναν οἱ ἐνδιάμεσοι ἀνάμεσα στους βυζαντινοὺς παραγωγούς οἴνου καὶ στὴν ἀγορὰ τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὅπως καὶ ἀν ἔχει, τὰ φορολογικὰ μέτρα τοῦ Ἰωάννη ζ' δὲν εἶχαν ὡς στόχο τοὺς ξένους ἐμπόρους.

Ὅταν ἐγένε ἡ εἰρήνη, συμφωνήθηκε πὼς οἱ Γενουάτες θὰ ἐπέστρεφαν τὴ βυζαντινὴ γῆ ποὺ εἶχαν καταλάβει. Στὴν πραγματικότητα ἡ ἐπιστροφὴ ἦταν φενάκη, μιὰ υπόθεση φιλοτίμου: οἱ Γενουάτες ἐπέστρεψαν τὴ βυζαντινὴ γῆ, ποὺ εἶχαν καταλάβει, στὸ γιο τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ, ὁ ὁποῖος, ἐκ μέρους τοῦ αυτοκράτορα, τοὺς τὴν παραχώρησε γιὰτὶ οὐ περὶ γῆς τοσαύτης φιλονεικεῖν, οὐδενὸς ἀξίας οὐσης, ἀλλὰ περὶ τῶν προσηκόντων δικαίων τῇ Ῥωμαίων βασιλείᾳ⁷⁴. Ἐτσι, ἀπέναντι στὴν κυριαρχία τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γένουας, ὁ Καντακουζηνός ἐμφανίζει τὴν ψευδαίσθηση ὡς πραγματικότητα, δηλαδὴ πὼς οἱ Βυζαντινοὶ πολλὰ ἐκ τῆς ἐμπορίας ὠφελοῦντο, αφού ἐγίναν θαλάσσης ἄρχοντες.

74. Καντακουζηνός, τόμ. 3, 79.8-9.